

Könül SƏMƏDOVA*

AZƏRBAYCAN DİLİNİN ŞİMAL LƏHCƏSİNDƏ LEKSİK-SEMANTİK SÖZ QRUPLARININ FORMALAŞMASINDA QIPIÇAQ TAYFALARININ ROLU

XÜLASƏ

Şimal ləhcəsinin şivə qruplarında da elə qədim sözlər vardır ki, onlar müasir ədəbi dilimizdə işlənir. Yaxud müasir ədəbi dildə bu və ya başqa mənada işlənən bir söz burada tamamilə başqa mənə daşıyır. Bəzən də söz ədəbi dildəki mənəsi ilə yanaşı, dialektə əlavə mənə və ya mənalar ifadə edir. Bundan başqa, dialektə işlənən sözlər bəzən mənəyə də müəyyən sərhədə malik olur. Elə sözlərə təsadüf olunur ki, bunların mənəsi dialektin ancaq müəyyən kəndində (və ya kəndlərində) başa düşülür, başqa kəndlərində anlaşılmır. Yaxud eyni söz müəyyən bir kənddə bir, digər kənddə tamamilə başqa mənə ifadə edir. Ümumiyyətlə, dialekt və şivələrimizin leksikası zəngin bir xəzinədir. Bu xəzinəni tədqiq edib öyrənmək həm nəzəri, həm də əməli cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: *dilin lüğət tərkibi, semantika, dialektologiya, dialekt leksikası, arxaizmlər.*

Azərbaycan Respublikasının şimal zonasında yaşayan əhalinin dili özünün leksik xüsusiyyətləri ilə zəngin və maraqlıdır. Belə ki, bu ərazi Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskəni olmaqla yanaşı, həm də qarışıq etnik zonalarından biridir. Burada III-VI əsrlərdə türk tayfalarının, xüsusən də qıpçaqların məskunlaşması tarixi faktıdır. Bu yerləşmə prosesi dilin lüğət tərkibinə də öz təsirini göstərmişdir.

Sinonimlər:

Albalı - gilənar// – turş gilə - dəli gilə// - bəhli - acıbəhli – balı Za- qatalada gilənin hər növünə deyilir.

Qarğıdalı - peyğəmbəri// - məkə buğdası // - kəbə // - şormaca buğda, qarqundey (Zaq.).

Süzgəc // - aşsüzən - // düşbələn // - palankeş (Zaq.) - qorapalan // - çilossən.

Maya // - xamralı // - palatı- (Qax), acıtma – balatı- (Zaq).

Döşəkçə - nirdər - nalça.

Döşəkəği - mələfə - söruğ.

Sürü - xızan - xıl - umman.

Pilləkən - əyaxlığ - nərdivan.

Tamam - eyzan//eyzən-başdan-ayağa - lül – tey//teyxa – çim-sivit (Nax.) - zir (Nax.).

Xəsis - simic (Bal.) - nırqız (Nax.) - xımıs // qımıs (Bal) - göyçi (Ş.-Göy.) -

---

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, f.e.d., dosent, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müdiri. Email: samedovakonul74@mail.ru

kirnis, xımı (Mər.) - küəzə - zəlla (Meğri rayonu Nüvədi şivəsi), qırçı – Qəbələ, Oğuz.

Nəlbəki // - bölmə (Zaq.) - zir (Nax.).

İclas – yığıncaq // - yığnax - ortalıx // - mərəkə // - gimgə (Zaq.).

Seyvan – aynabənd // - eyvan // - artırma (Qar.) - qulangərmiş (Sal.).

Pəncərə - // - işıqlıx (Ş.-Göy.) – aquşqa (Zaq.) , abışqa (Qar.) - ayna (Qaz.).

Xam yer - məndəcar (Bal.) - kolavat.

Suqabı - gəl-gəl - birəlli-tayqulp - əllig (Ş.) - əllicə (Mər.).

Qəbirsannıq // *qavristannıx* // - qabırnıx // - səvzıkar // - məzərsıqannıx.

Qorxaq- ağbağır // - öddəx' (Qaz.) - ağcığər.

Ağcəqənəd (B., Şə.)- hünü (Qaz., S.)- dıtdılı // - mıqımıqı (Qaz.) - vid (Q.)

Gölməcə - durma // - axmaz (Qaz.).

Belbağı // - toqqa - təkənt (Ş.)- kəmə.

Sağsağan // zıxızıx (Z.)

Mıx // mismar -kora // - qadax' (S.).

Boşqab- nimçə - tefşi (Baş.).

Düymə- sədəf- pilək (Yar.).

Künəcə // fırx // tupatax - qoz və tut çırpmaq üçün uzun ağac; işləri fırxıdı - pısdı yəni (Zaq., Şəki, Bal.).

B.Xəlilov “224 qədim türk sözü” kitabında çox sayda ortağ türk sözlərinin adını çəkir və digər türk dillərində işlənmə mənalарını izah edir. Bunlardan da xeyli sayda qırçaq dilinə aid olan sözlərdə var: *urvat, uyat, abır, həya, öriq, ülüş, yazı, yi-yer, kayn-ata-qaynata, tırmıq, çatı, çibin, dam, eşik və s.*

Tədqiqatçı İ.Qurbanova iki sinonim sözün maraqlı təhlilini verir. Bunlardan biri maşa // ləksıqerdi, kiçkaç və balış, yastıq qırçaq mənşəli sözlərin izahını verir. Belə ki , o qeyd edir: “*Yastıq/mütəkkə* // *balış* // *təkə*. Bu söz qırçaq qrupu türk dillərindən qırqız dilində jasdık, özbək dilində bolış,ədəbi dillərində yostuk, oğuz ləhcəsində təkə, qırçaq şivələrində dastık kimi işlənir. Misallardan göründüyü kimi, yastık qırçaq, balış uyğur elementi, təkə isə oğuz elementi kimi işlənmişdir. Təkə sözü sonradan işləkliyini itirir. Azərbaycan dilinin bir çox şivələrində mütəkkəb sözü də işlənir, sadəcə mütəkkə yumru uzunsov olur. Zaqatala şivələrində, həmçinin Şəki dialektlərində və Oğuz şivələrində yastıqla paralel mütəkkə sözü də geniş yayılmışdır” [Qurbanova İ., s.122].

Yaşırmaq(Bakı)//-yöşürmək (Qax) // -yetişmək(Oğ.), *yaşırmax* (Zaq), *yeşirmək* (Şək) “gizlətmək” mənasında [Əliyeva S., s.123].

Omonimlər:

Axmaq I - həqiqi mənasında axmaq adam.

Axmaq II - batmaq suyun axmağı.

Atdırmaq I - atmaq.

Atdırmaq II (Şəki) - şəklini çəkdirmək.

Qarabatdax I (Bal.) - balıq yeyən quş.

Qarabatdax II (Nax.) - qızılla qaramuncuqdan düzölmüş boyuna taxılan

bəzək.

Yalax I (Qax) - yaltax, dəyirman çarxının gözləri.

Yalax II (Zaq.) - toyuq yumurtlayan yeri.

Nobat//novat (Zaq., Bal.) - mal növbəsi.

Nobat//novat (Şə.) - şəkər.

Hambal I (Şə.) –yük daşıyan.

Hambal II (Şə.) - evin dirəyi.

Cilo I (Şə., Bal.) - cilov.

Cilo I (Şə., Bal.) - dəfə [Şirəliyev M., s.340-341].

Qucix' I (şimal ləhcəsinin bütün şivələrində) - ağac şitili.

Qucix' II (şimal ləhcəsinin bütün şivələrində) - it balası.

Zor I (Zaq., Qax, Qəb.) - güc.

Zor II (Zaq., Qax, Qəb.) - yaxşı.

Şax I – lobyanın, xiyarın dibinə vurulan basdırma paya.

Şax II – barama qurdu barama sarımaq üçün qurdun üstünə qoyulan xüsusi

budaq.

Şax III – şax paltar.

Budamax I - ağacı budamaq.

Budamax II - adamı döymək.

Bölmə I - nəlbəki.

Bölmə II - nəyisə bölmək.

Dumba I - qısaboy adam.

Dumba II - tərə, yüksəklik.

Tarax I - saç daramaq üçün daraq.

Tarax II - kürək, çiyin.

Tutma I - turşu.

Tutma II - ürək getmə tutması.

Xaşal I – hamilə.

Xaşal II – kök anlamımda.

Arxaizmlər: Qəbilə, tayfa, köhnə quruluş, təsərrüfat və həyat, məişət qaydalarını əks etdirən bəzi söz və terminlər zaman keçdikcə ədəbi dilin lüğət tərkibindən çıxır, lakin dialekt leksikası belə sözləri bu gün də özündə qoruyub saxlayır. Arxaik sözləri müəyyənləşdirməkdə, mənalarını dəqiqləşdirməkdə bir tərəfdən qədim yazılı abidələrimiz, keçmiş dövr yazıçılarımızın əsərləri, digər tərəfdən də türk dillərinin materialları köməyə gəlir.

Müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik olub, lakin dialekt və şivələrimizin lüğət tərkibində işlənən bəzi sözləri nəzərdən keçirək:

Bunlardan şimal ləhcəsinin şivələrində lüğət tərkibində işlənən sözlərə diqqət yetirək, bir neçəsini nəzərdən keçirək.

Ala – 1. Göyərti, göy, tərəvəz; 2. Dirrik və bostanda bitən ziyanverici ot. “Göyərti, səbz” mənasında ala sözünə Füzulinin əsərlərində də təsadüf olunur [Yunusova Ş., s.71-74].

Arıtdamax – təmizləmək. Bu söz “təmiz” mənasında olan arı sözündən əmələ gəlmişdir. Arı sözü dilimizin tarixinin əvvəlki dövrlərində fəal surətdə işlənmişdir. Hazırda dialekt və şivələrdə də yaşamaqdadır. Arı sözünə “Kitabi-Dədə Qorqud”da: *Yetdilər arı sudan abdəst aldılar* [Kitabi Dədə Qorqud, s.42] və Xətəinin əsərlərində (*Ari su toxuna tər olarsan də*) təsadüf olunur [Kərimov Ş., s.40].

Axcə – pul. Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da da rast gəlmək mümkündür; Məs.: *“Ağır xəzinəsini, bol axçasını yağmaladılar”* [Kərimov Ş., s.32].

Boyat // boyad // boyət (B.G.) – köhnə, əvvəlki gündən, yaxud axşamdan səhərə qalan (xörək). Bu söz müasir türk dilində “bayat şəklində və köhnə, köhnəlmiş” mənasında işlənir.

Qırım-meyil, arzu, fikir, məqsəd - *Ü qırımı çox pis görəm* (İ.).

Yanşax // yenşax (B.Göy.) – çoxdanışan, uzunçu, boşboğaz; – *Yanşıq adamnan hamının zəhləsi gedir*. “Boşboğaz” mənasında *yanşax* sözünə V.V.Radlovun lüğətində işlədilir: - *Yanşax bidə aşix anlamında da işlədilir* [Радлов Б., s.246-248].

Yeşirmax – gizlətmək. – *Yaxşı şeylərin hamsını yeşirmişdilər*. Bu sözə klassik ədəbiyyatımızda, məsələn, Füzulinin (XVI əsr) və Vaqifin (XVIII əsr) əsrlərində, V.V. Radlovun lüğətində (*yaşır // yaşur* şəklində) və türkmən dilində [Радлов Б.] də təsadüf edilir.

Yeşmax – qadınların üzünü gizlətməsi. Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da və V.V.Radlovun lüğətində də təsadüf olunur [Радлов Б., s.252]. Bu sözündə kökündə yaçıрмаq sözü dayanır. Yaşmaq üzü yaçıрмаq – gizləmək üçün tutulan örtü.

Yığlamax *ağlamaq*. – *Yığlamıyən üşuğu süt verməzdər* (B.Göy.). Bu söz türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə *yugla* [Малов С., s.391], o cümlədən qədim monqol və qırğız yazılı abidələrində, V.V.Radlovun lüğətində *yıbla*, Şərqi Türkünstanın X-XIII əsrlərə aid türk mətnlərində, XII-XIII əsrlər Orta Asiya təfsirində və qədim özbək dilində *yiğla* şəklində və “ağlamaq” mənasında işlənmişdir. Bundan başqa, həmin sözə bir sıra müasir türk dillərində də rast gəlirik: *uyğur dilində: yığla, özbək dilində: üğla, tatar dilində: üla, qazax dilində: jula, qırğız və Altay dillərində: üla, tuvin dilində: ışlar/ıqla* və s.

Gəndi – öz. – *Maları heylə kəndi başına buraxanda həlvət ki, itər* (Qşl.); - *Ho yerrər heylə kəndi başına qalıfdı zaft eliyən dərdinnən* (B.Göy.); – *Qəməndir getdi, biz qaldıx kəndi başinə* (B.Göy.).

Öz əvəzliyinin sinonimi olan kəndi sözü türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə kənti, “Kitabi-Dədə Qorqud” da kəndi şəklində işlənmişdir. Həmçinin bu sözə klassiklərdən Füzulinin (XVI əsr), M.P.Vaqifin (XVIII əsr) və M.Ə.Sabirin (XX əsr) əsərlərində rast gəlirik.

Gəndi sözü müasir türk dili üçün daha səciyyəvidir. Daha doğrusu, Azərbaycan dilindəki öz sözünə türk dilində kendi sözü uyğun gəlir.

Güz (Qşl., B.Göy.) – payız. Bu sözə *güzdex // güzdəx, güzəm* (payızda

qırılan yun) sözlərinin tərkibində təsadüf edilmişdir. Nuxa dialektində güzdex//güzdəx' -təzə göyərən göy ota deyilir. Daha çox payızda göyərən göy ota aid edilir. – *Güzdəx' malı kökəldən şeydi* (Qşl.).

Həmin söz türk dillərinin qədim yazılı abidələrində *kiz*, “Kitabi-Dədə Qorqud”da *küz* şəklində “payız” mənasında işlənmişdir [İbrahimli Ş.]. Qırğız dilində küzdür sözünə rast gəlirik ki, bu da “payızlıq əkin” mənasını daşıyır.

Ün (Qşl.) – səs. – *Səssiz-ünsüz gəlib apardı* (Qşl.). Ədəbi dildən tamamilə çıxmasa da onun işlənmə dairəsi son dərəcə daralmışdır. Dialekt və şivələrimizin lüğət tərkibində hələ də yaşamaqda olan bu söz qədim türk yazılı abidələrində, “Kitabi-Dədə Qorqud”da və klassik ədəbiyyatımızda geniş miqyasda işlənmişdir. Bundan əlavə, ün sözünə türkmən, özbək, qırğız, başqırd, qaraqalpaq və uyğur dillərində də rast gəlmək mümkündür.

Saz (Qşl., B.Göy.) – qamışlıq. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da eyni mənada işlənmişdir [İbrahimli Ş.].

Yazı – çöl, səhra, böyük torpaq sahəsi. Bu sözə Nuxa dialektində Qarayazı, Ağyazı (əkin yeri adıdır) sözlərinin tərkibində təsadüf edilir. – *Taxılıımızın çoxu Ağyazıdadı* (Bil.); – *Biyil Qarayazıda bitən buğda heş vax olmıdı* (Qşl.).

S.E.Malov *yazı* sözünün “Kudatqu bilik”də də “çöl, düzənlik” mənasında işləndiyini qeyd edir. Dilimizin qədim yazılı abidəsi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud”da və Füzulinin əsərlərində də *yazı* sözü “çöl, səhra” mənasında işlənmişdir [Kitabi Dədə Qorqud, s.343].

Son – nəsil, övlad. – *Musdafa yazıx sonsuzdu, öyladı olmur* (Bal., Zaq.); - *Sösuzdux da bi şey döyi, üşax, öylat lazımdı adama* (Şə. - İ.). Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da soy şəklində təsadüf edilir və burada da “nəsil, övlad” mənasını ifadə edir.

Daqar (Baq., K., Bil.) – qoyun və ya keçi dərisini qurudub ondan hazırlanan torba, motal. Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da rast gəlmək mümkündür [İbrahimli Ş.].

Qolçax– kukla. Qədim sözlərdəndir. V.V.Radlovun lüğətində və “Badā i’-al-luqat”-da qavurcaq şəklində və kukla mənasında işlənmişdir [Radlow W/]. Eləcə də bu söz türkmən dilində qurjak, tatar dilində kurçak, başqırd dilində kursak şəklində işlənir və eyni mənanı ifadə edir.

Qaşqa – malın, atın alnında olan ağ ləkə, nişan (tük); – *Bizim dananın qaşqası da var*. Qaşqa sözü türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə də müşahidə olunur. Həmin abidələrdə qaşqa sözü həm Nuxa dialektindəki mənada, həm də “ulduz” mənasında işlənmişdir.

Təpəl – heyvanın alnında olan ağ tük, qaşqa. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da eyni mənada işlənir.

İdmax – itələmək, toxunmaq. Ən qədim sözlərdəndir. Bu söz türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə və V.V.Radlovun lüğətində *it* şəklində “itələmək, tərپətmək” mənalarında işlənmişdir. *İdmax* sözünə müxtəlif fonetik variantlarda bir sıra türk dillərində də rast gəlmək mümkündür. Məs: bu söz türk dilində it, tuvin dilində it, xakas dilində it, tatar dilində ət şəklində və itələmək, tərپətmək

mənalarında işlənir.

Çin - doğru, həqiqət. Bu söz hal-hazırda ancaq yuxu sözü ilə bağlı olaraq işlənir. - *Yuxum çin çıxdı. Çin* sözünə həm müstəqil şəkildə, həm də bir sıra quş adlarında mürəkkəb söz tərkibində təsadüf edilir. Məs: *bildir + çin, göyər + çin, sığır + çin. Çin* sözü qədim sözlərdən olub, M.Kaşğarının lüğətində də *çin* [Kaşğari M., c.2, s.339-13] formasında işlənir. Bu sözə doğru, həqiqət mənasında klassiklərimizin dilində də təsadüf edilir; Məs: *Çin oldu yanındahər xətalər* (Xətai).

Çin sözü Azərbaycan dili üçün arxaik olsa da, bir çox türk dillərində işlədilir. Bu söz müasir özbək dilində, qırğız və oyrot dillərində *çın*, başqırd dilində *ısn*, tuva dilində, qazax dilində *şın* şəklində işlənərkəndədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, çin həm də “oraq” anlamını ifadə edir. *Tuş // çuş* - yuxu. Bu sözə *duş* şəklində “Kitabi-Dədə Qorqud”da, İbn-Mühənnanın lüğətində də təsadüf edilir. *Tuş* sözü müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik olsa da, bir sıra türk dillərində hal-hazırda da işlənir. *Tuş* sözü yuxu mənasında müasir özbək dilində *tuş*, qırğız və oyrot dilində *tüş*, tuva dilində *düş*, qazax dilində *tüs*, başqırd dilində *töş* formasında işlənir.

Bu sözə “Dədə Qorqud”da *duş* şəklində - *Mənim bu düşümü yorgil inənə* [Kitabi Dədə Qorqud, s. 34], İbnü-Mühənnada *tüş yürüçü* tərkibində [İbnü-Mühənnâ, 78] rast gəlirik.

Tuş gəlmək (Zaq.) - rast gəlmək. - *Mən gedəndə Həsənə tuş galdım*. Bu söz bu mənada “Kitabi-Dədə Qorqud”da [Kitabi Dədə Qorqud, s.34], *olur* feili ilə birgə Vaqifin əsərlərində işlənmişdir: - *Səni sevən çox bəlayə tuş olur*.

Tuğ (Bal.) - bayrağın bir növü. Taxtadan dördkünc hazırlanır və tutacağa vurulur, onun üz və dal tərəfi materialla örtülür, üzünə güzgü, bürüncdən beş barmaq, hər küncdən ipək yaylıq asılır. Keçmişdə tuğu, ələmlə yanaşı dini ayinlərdə gəzdirərdilər. *Tuğ* sözü ən qədim sözlərdən biri olub, M.Kaşğarının lüğətində də “bayraq” mənasında işlənmişdir. S.E.Malov *tuğ* sözünün “bayraq” mənasında çincə olduğunu qeyd edərək Rabquzidə də “Kutadqu bilik”də işləndiyini və V.V.Radlovun “Опыт словаря тюрских наречий” əsərində isə monqol sözü kimi qeyd olunduğunu göstərir. *Tuğ* sözünə “bayraq” mənasında bir sıra müasir türk dillərində (qırçaq tipli) də təsadüf edilir. Bu sözə tuva dilində *tuk*, qazax dilində *tu*, qırğız dilində *tuu*, başqırd dilində *tuu* formasında rast gəlmək mümkündür. Muğan qrupu dialekt və şivələrində Kürün sahilində söyüd, yulğun ağaclarından və kollardan ibarət kiçik meşəyə *tuğay* deyirlər. *Tuğ* sözü Şimal ləhcəsinin şivələrində “ev süpürgəsi” anlamında da işlədilir. Güman etmək olar ki, süpürgə tuğlardan hazırlandığı üçün adına *tuğ*, tuğların olduğu meşəyə isə *tuğay* deyilmişdir. Bundan əlavə, bu sözü Şirvan rayonunda iki kəndin adında da (*Polad+tuğay*, *Qara+tuğay*) görmək mümkündür. *Tuğay* sözünə “meşə” mənasında bir sıra müasir türk dillərində də təsadüf edilir. Türkmən dilində *tokay*, qırğız dilində *tokoy*, qazax dilində *toğoy*, özbək dilində *tukay*. *Torağay // turağay // turaqqay* “çöldə yaşayan torpaq rəngli quş”dur. *Torağav // turağay* sözü də arxaik

sözlərdəndir. Bu sözə M.Kaşğaridə *turığa*, Xətəidə *turğı* formasında təsadüf edilir. Məs.:- *Pərvaz qılır havada turğı. Torağay* sözünə müasir türk dillərinin əksəriyyətində təsadüf etmək olur. Türkmən dilində *torqay*, özbək dilində *turğay*, qazax dilində *torğay*, qırğız dilində *torqov*, başqırd dilində *haban turğanı* şəklində işlədilir.

Qırım // qırım “meyil, fikir, istək, arzu, iradə”. - *Mən sə diyəndə gördim ki, qırımın yoxdu* (Mər.); - *Fərzalının qırımı bu işdə çox möhkəmdir* (Muğ.). *Qırım* sözü də arxaik sözlərdən olub, klassiklərimizin dilində də işlədilir: - *Baxdım ki, munun qırımı özgə, Mənimlə alım-verim özgə* (Xətəi).

Arı - təmiz, saf, pak. Bu sözə dialekt və şivələrimizdə: “*Aydan arıyam sudan duru//günnən duru*” misalında və *arıtmaq* feilinin kökündə rast gəlmək mümkündür.

Arı sözü də arxaik sözlərdəndir. Bu sözə M.Kaşğaridə də *arıtmaq* feilinin kökündə təsadüf edilir. *Arı* sözünə qədim türk abidələrindən “Hibetül həqaiq”də (arınas necə yusa qan birlə qan) və klassiklərimizin dilində rast gələ bilirik; Məs: *Ari su toxuna tər olarsan* (Xətəi). Bu söz *arıq* formasında “təmiz” mənasında tuva dilində də təsadüf edilir. Nümunə gətirdiyimiz yuxarıdakı arxaizmlərdən başqa, dialekt və şivələrimizdə *ırağ* (uzaq, kənar), *yaşınmağ* (gizlənmək), *gədik* (dağ arasından keçən dar yol), *ögəc* (kök qoyun), *köşək* (dəvə balası), *comərd* (igid, bacarıqlı adam), *irışmək* (çatmaq), *diringə* (toy, oynamaq).

Oğuz-səlcuq abidələrinin dili (Əhməd Fəriqinin “Cərxnamə”, Səyyad Həmənin “Yusif və Züleyxa”, Sultan Vələdinin şeirləri) əsasında aparılmış tədqiqat işində *aş, ətmək, uyxu, keyik, altun, yarmaq* (pul vahidi), *uçmaq, cuç, çələb* (Allah), *bifi, öküz* (yelim), *qırmaq* (nökər), *yazı, yaban* (çöl, sahə) və s. sözləri XIII-XV əsr olan bu sözlərin bəziləri məs: *yazı - çöl* sözü şimal ləhcəsinin şivələrində hazırda da işlənməkdədir.

Bir daha Azərbaycan dilinin konkret olaraq şimal ləhcəsi dialektlərinin şivə qruplarının leksikasının təhlili sübut edir ki, bu araşdırmalar linqvistik baxımdan əhəmiyyətli olduğu kimi tarixi baxımdan da böyük əhəmiyyətə malikdir. Bəzən dialektlərdə təsadüf edilən leksemlərin çoxvariantlılığı özünü göstərir, müxtəlif türk tayfa dil xüsusiyyətlərini daşıyan leksemlər də çıxış edir ki, bu da sinonim, antonim və omonim cərgələrin yaranmasına səbəb olur. Yuxarıda gördüyümüz kimi, bəzi sözlər qədim dövrün dil xüsusiyyətlərini özündə qoruyub saxlamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva, S.N. “Kitabi-Dədə Qorqud”un mürəkkəb feilləri. 2017. - 376 s.
2. Hüseynova, M. N. Aşiq və el şairlərinin üslubu morfoloqiyası. 2017. - 156 s.
3. İbrahimli, Ş. Təki ürəkdə sevgi olsun. 2014. - 88 s.
4. Kaşğari, M. Divanü lüğət-it-türk: tərt.ed., B.Atalay 1940, 399 s.
5. Kərimov, Ş. Azərbaycan dilinin Çənbərək və Karvansaray şivələri. 2004. - 362 s.
6. Kitabi-Dədə Qorqud dastanları. 1962. -154 s.[2]
7. Qurbanova, İ. Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin etnolinqvistik təhlili. 2014. –

240 s.

8. Radlow, W. Classification der Türk-Dialecte nach den phonetischen Erscheinungen. Leipzig: Phonetic der nördlichen Türksprachen, - 1882-1183.

9. Şirəliyev, M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. 2008. 416 s.

10. Yunusova, Ş. M.Füzuli dilindəki bəzi arxaizmlərin dialekt və şivələrimizdə izlərinə dair. AMEA-nın Xəbərləri. Tədqiqələr №3, - 2004. - 350 s.

11. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Москва –Ленинград: изд-во Акад. Наук СССР, - 1951. - 451 [1] с.

12. Радлов, В.В. Опыт словарей тюркских наречий. т.1. - 1963.

THE ROLE OF KIPCHAK TRIBES IN THE FORMATION OF LEXICAL-SEMANTIC WORD GROUPS IN THE NORTHERN DIALECT OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE

SUMMARY

There are ancient words in the dialect groups of the northern dialect that are not used in our modern literary language. Or a word that is used in this or that sense in modern literary language has a completely different meaning here. Sometimes the word has an additional meaning or meanings in the dialect along with its meaning in the literary language. In addition, the words used in the dialect sometimes have a certain boundary in meaning. There are words whose meaning is understood only in a certain village (or villages) of the dialect, but not in other villages. Or the same word has one meaning in a certain village and a completely different meaning in another. In general, the lexicon of our dialects and dialects is a rich treasure. Studying and studying this treasure is both theoretically and practically important.

Key words: *vocabulary composition of the language, semantics, dialectology, dialect lexicon, archaisms.*

РОЛЬ КЫПЧАКСКИХ ПЛЕМЕН В ФОРМИРОВАНИИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ СЕВЕРНОГО ДИАЛЕКТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

В диалектных группах северного диалекта есть древние слова, не используемые в нашем современном литературном языке. Или слово, которое употребляется в том или ином смысле в современном литературном языке, имеет здесь совсем иное значение. Иногда слово имеет дополнительное значение или значения в диалекте наряду со значением в литературном языке. Кроме того, слова, используемые в диалекте, иногда имеют определенную границу значения. Есть слова, смысл которых понятен только в определенной деревне (или деревнях) диалекта, но не в других деревнях. Или одно и то же слово имеет одно значение в одной деревне и совершенно другое значение в другой. Вообще лексика наших говоров и диалектов представляет собой богатейшую сокровищницу. Изучение и изучение этого сокровища важно как теоретически, так и практически.

Ключевые слова: *словарный состав языка, семантика, диалектология, диалектная лексика, архаизмы.*